

Materiał doradczy

Specyfika edukacji zdalnej w pracy z uczniem ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi

Projekt „Wsparcie placówek doskonalenia nauczycieli i bibliotek pedagogicznych w realizacji zadań związanych z przygotowaniem i wsparciem nauczycieli w prowadzeniu kształcenia na odległość”

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Spis treści

Wstęp.....	3
Uczniowie ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi.....	3
Przygotowanie procesu edukacji zdalnej z uczniami ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi	4
Diagnoza	5
Dobór metod i technik pracy	7
Dostosowanie programów nauczania	8
Prowadzenie edukacji zdalnej z grupą uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi.....	8
Zasady UDL (Universal Design Learning)	9
Przygotowanie materiałów i pomocy dydaktycznych do pracy zdalnej z grupą ze zróżnicowanymi potrebami edukacyjnymi.....	10
Dostosowania i modyfikacje	13
Monitorowanie postępów ucznia i ocenianie dla rozwoju.....	15
Wyzwania związane z realizacją edukacji zdalnej z uczniami ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi.....	16
Najczęściej zadawane pytania.....	17
Przykłady dobrych praktyk.....	17
Wskazówki/zalecenia dla realizatorów procesu doradztwa dla nauczycieli w ramach pracy z uczniami ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi	18
Bibliografia:.....	19
Netografia:	19
Akty prawne:.....	20

Wstęp

Praca zdalna z uczniami ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi może odbywać się w formie indywidualnej (uczeń-nauczyciel) lub w formie grupowej¹ (zespół klasowy, grupa uczniów). Zespoły klasowe niezależnie od typu szkół (ogólnodostępna, integracyjna, specjalna) nigdy nie są homogeniczne (jednorodne). Różnorodność uczniów jest zjawiskiem naturalnym i należy o tym pamiętać podczas planowania i prowadzenia edukacji zdalnej, tak aby nikt nie został wykluczony i pozbawiony dostępu do nauki i rozwoju. Praca z grupą uczniów o zróżnicowanych potrzebach edukacyjnych nazywana jest edukacją włączającą lub inkluzją².

Edukacja włączająca to system działań nastawiony na dostosowanie wymagań edukacyjnych, warunków nauki i organizacji kształcenia do potrzeb i możliwości każdego ucznia. Jej celem jest zwiększanie szans edukacyjnych wszystkich osób uczących się poprzez zapewnianie im warunków do rozwijania indywidualnego potencjału³.

Prowadząc edukację zdalną z jednym uczniem, nauczyciel/specjalista może precyzyjnie dostosować metody i techniki pracy oraz materiały i pomoce dydaktyczne do indywidualnych potrzeb i możliwości ucznia. Dużo więcej pytań i wątpliwości, a także trudności pojawia się wówczas, kiedy edukacja zdalna prowadzona jest z grupą uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi, czasami bardzo odmiennych i wynikających z przyczyn nie tylko zdrowotnych, ale także środowiskowych i indywidualnych cech ucznia.

Wykorzystanie nowych technologii, platform edukacyjnych, programów komputerowych i narzędzi edukacji zdalnej dla jednych bywa ułatwieniem, dla innych wprowadza dodatkowe utrudnienia i bariery. „Osoby z zespołem Aspergera lepiej uczą się o myślach i uczuciach innych ludzi, stosując program komputerowy, niż obserwując sytuacje z życia codziennego”⁴. Dla uczniów z chorobą przewlekłą, z niepełnosprawnością ruchową, doświadczających kryzysu zdrowia psychicznego zdalna forma nauczania może być źródłem dostępu do edukacji.

Prezentowane w dalszej części treści odnoszą się głównie do pracy zdalnej z grupą uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi, chociaż główne wytyczne z powodzeniem można wykorzystać, planując i organizując indywidualną pracę zdalną.

Uczniowie ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi

Uczniowie z indywidualnymi⁵ potrzebami edukacyjnymi tworzą grupę bardzo zróżnicowaną. Wymagają wsparcia psychologiczno-pedagogicznego, dostosowania warunków i wymagań edukacyjnych lub

¹ Zob. Edukacja włączająca – strona MEiN: [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 02.06.2021 i Szczepkowska K. (2019) *Edukacja włączająca w szkole – szanse i wyzwania*, ORE [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 02.06.2021.

² Prawo do nauki dla każdego oraz powszechny i równy dostęp do wykształcenia gwarantuje Art. 70 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*

³ Strona internetowa MEiN [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 02.06.2021.

⁴ T. Attwood (2015), *Zespół Aspergera. Kompletny przewodnik*, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 142.

⁵ Proponowane jest odejście od stosowania terminu „specjalne potrzeby edukacyjne” na rzecz mniej etykietującego i bardziej uniwersalnego, dotyczącego wszystkich uczniów – „indywidualne potrzeby edukacyjne”. MEiN, (2020), *Edukacja dla wszystkich – ramy rozwiązań legislacyjno-organizacyjnych na rzecz wysokiej jakości kształcenia włączającego dla wszystkich osób uczących się*, MEiN, Warszawa, s. 22. – strona MEiN: [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 01.06.2021.

odpowiedniej organizacji nauki. Niezależnie od rozpoznanych potrzeb, każdy uczeń powinien mieć stworzone środowisko do indywidualnego i optymalnego rozwoju. Według prawa oświatowego⁶ wsparciem powinni być objęci w szczególności uczniowie, których indywidualne potrzeby wynikają z:

- niepełnosprawności (niestyszący, słabostyszący, niewidomi, słabowidzący, z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją, z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym i znacznym, z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera i z niepełnosprawnościami sprzężonymi)⁷,
- z niedostosowania społecznego,
- z zagrożenia niedostosowaniem społecznym,
- z zaburzeń zachowania lub emocji,
- ze szczególnych uzdolnień,
- ze specyficznych trudności w uczeniu się,
- z deficytów kompetencji i zaburzeń sprawności językowych,
- z choroby przewlekłej,
- z sytuacji kryzysowych lub traumatycznych,
- z niepowodzeń edukacyjnych,
- z zaniedbań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny, sposobem spędzania czasu wolnego i kontaktami środowiskowymi,
- z trudności adaptacyjnych związanych z różnicami kulturowymi lub ze zmianą środowiska edukacyjnego, w tym związanych z wcześniejszym kształceniem za granicą.

Zróżnicowane potrzeby edukacyjne uczniów nie muszą wiązać się z posiadaniem orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego lub opinii wydanej przez poradnię psychologiczno-pedagogiczną. Każdy uczeń, zarówno doświadczający trudności, jak i ten ze szczególnymi uzdolnieniami, powinien mieć zapewnione dostosowane treści, metody i organizację nauczania zdalnego odpowiednio do swoich potrzeb i możliwości psychofizycznych⁸.

Przygotowanie procesu edukacji zdalnej z uczniami ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi

Prowadzenie edukacji zdalnej z uczniami ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi należy szczegółowo przygotować. Na początku niezbędne jest przeprowadzenie wnikliwej diagnozy. Na jej podstawie można dobrać metody i techniki pracy, wprowadzić niezbędne dostosowania i modyfikacje stosownie do indywidualnych potrzeb uczniów.

⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 13 lutego 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U., poz. 323 ze zm.).

⁷ Katalog niepełnosprawności definiuje Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. z 2020 r., poz. 1309).

⁸ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. z 2021 r., poz. 1082), Artykuł 1.

Kolejne etapy procesu przygotowania edukacji zdalnej z grupą zróżnicowaną zostały przedstawione na rysunku 1.

Rysunek 1. Proces przygotowania edukacji zdalnej z grupą zróżnicowaną. Źródło: opracowanie własne.

Diagnoza

Potrzeby uczniów podczas prowadzenia edukacji zdalnej nie są tożsame (identyczne) z tymi, które zostały określone podczas pracy stacjonarnej. Zatem pierwszym, niezbędnym etapem przygotowań jest przeprowadzenie diagnozy. Diagnoza powinna dotyczyć każdego ucznia i zostać przeprowadzona w co najmniej trzech obszarach⁹: indywidualne potrzeby ucznia, zasoby ucznia, środowisko domowe ucznia.

⁹ Prezentowane obszary diagnozy dotyczą tylko ucznia, ale diagnoza może być rozszerzona i dotyczyć także nauczycieli.

OBSZAR DIAGNOZY

INDYWIDUALNE POTRZEBY UCZNIĄ

ŚRODOWISKO DOMOWE

ZASOBY

Rysunek 2. Obszary diagnozy poprzedzającej przygotowanie edukacji zdalnej z uczniami ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi. Źródło: opracowanie własne.

Informacje o indywidualnych potrzebach ucznia można znaleźć w dokumentach szkolnych (orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, opinia z poradni psychologiczno-pedagogicznej, IPET, WOPFU, inne). Można je pozyskać także z obserwacji ucznia, rozmów z uczniem i jego rodzicami/opiekunami oraz nauczycielami i specjalistami. Informacje o potrzebach związanych z edukacją zdalną dotyczą w szczególności:

- form przekazu i komunikowania się z uczniem (np. przekaz audio/video, tekstowy, alternatywne i wspomagające formy komunikacji, polski język migowy itp.);
- wskazań do przygotowania materiałów i pomocy dydaktycznych (np. wielkość czcionki, pliki tekstowe lub dźwiękowe, dodatkowe napisy, kolorystyka, odczytywanie przez syntezę mowy itp.);
- przeciwwskazań i zaleceń (np. czas jaki uczeń może spędzić przed monitorem komputera, tabletu czy telefonu jednorazowo i dziennie, możliwość oglądania dynamicznych animacji i filmów, widzenie barw, konieczna pomoc rodzica/opiekuna itp.).

Informacje o zasobach ucznia dotyczą w szczególności:

- posiadania dostępu do urządzeń technicznych umożliwiających edukację zdalną (komputer, laptop, tablet, telefon), dostępu do sieci Internet oraz jeśli to konieczne dodatkowego sprzętu i oprogramowania (dostosowane klawiatury i myszy komputerowe, programy powiększające i czytające ekran, syntezatory mowy, monitory brajlowskie, specjalistyczne oprogramowanie);
- umiejętności korzystania z dostępnych zasobów technicznych (samodzielnie lub z pomocą osoby trzeciej);
- gotowości do korzystania z zasobów technicznych i uczestniczenia w edukacji zdalnej.

Informacje o środowisku domowym to przede wszystkim:

- zaangażowanie rodziców/opiekunów/rodziny we wspieraniu ucznia w uczestniczeniu w edukacji zdalnej (pomoc w obsłudze urządzeń technicznych, pomoc w sytuacjach trudnych, motywowanie);
- współpraca rodziców/opiekunów z nauczycielem (bieżąca komunikacja, zgłaszanie trudności, wspólne szukanie rozwiązań pojawiających się problemów);
- warunki domowe/lokalowe do nauki zdalnej (swobodny lub ograniczony dostęp do urządzeń komunikacji zdalnej, dzielenie pokoju z rodzeństwem).

Po zebraniu niezbędnych danych należy podjąć działania i zadbać, aby żaden uczeń nie został wykluczony z procesu edukacji zdalnej. Nie wszystko uda się zrobić własnymi siłami i nie zawsze da się osiągnąć sytuację idealną, ale należy dążyć do stworzenia takich warunków, aby każdy uczeń był włączony w proces kształcenia zdalnego i aby nierówności wynikające z różnych ograniczeń były jak najmniejsze. Pomocne jest przy tym zidentyfikowanie źródeł wsparcia, którymi mogą być¹⁰:

- firmy, fundacje, osoby prywatne – pożyczanie, udostępnienie sprzętu technicznego, także specjalistycznego;
- studenci, wolontariusze – wsparcie w kontaktowaniu się z uczniami, prowadzenie rozmów telefonicznych z uczniem, przygotowanie materiałów edukacyjnych, pomoc w prowadzeniu zajęć, nagrywanie filmów, pomoc w wykonywaniu zadań, dodatkowe zajęcia z uczniami szczególnie uzdolnionymi;
- rodzice/opiekunowie/rodzina – bezpośrednie wsparcie ucznia, pomoc techniczna;
- nauczyciele/specjaliści różnych szkół, w tym szkół specjalnych – wsparcie w organizacji i realizacji kształcenia zdalnego uczniów z indywidualnymi potrzebami, pozyskanie niezbędnych informacji, wymiana doświadczeń, korzystanie z dobrych praktyk.

Dobór metod i technik pracy

Zastosowanie odpowiednich metod i technik pracy zdalnej z grupą zróżnicowaną powinno bezpośrednio wynikać z przeprowadzonej diagnozy dotyczącej uczniów, a także możliwości i umiejętności nauczyciela oraz zasad organizacji pracy szkoły. Wskazane jest korzystanie z narzędzi spełniających warunki dostępności dla uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi oraz ze środków komunikacji elektronicznej dostępnej dla wszystkich.

- TIK na specjalne zamówienie, czyli jak efektywnie wykorzystywać technologie informacyjno-komunikacyjne w edukacji i terapii uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, ORE, 2020 [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021;
- nagrane webinarium, jak planować pracę i po jakie narzędzia sięgać w pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021.

¹⁰ Na podstawie: P. Plichta (2020), *Różne konteksty nierówności cyfrowych a wyzwania dla zdalnej komunikacji – propozycje rozwiązań*, [w:] J. Pyżalski (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, EduAkcja Sp. z o.o., Warszawa.

Dostosowanie programów nauczania

Jeżeli po przeprowadzeniu diagnozy zostały zidentyfikowane problemy i trudności przy realizacji programu nauczania w prowadzeniu zdalnych działań edukacyjnych należy wprowadzić w nim stosowne zmiany¹¹. Programy nauczania powinny zawsze być dostosowane do potrzeb i możliwości uczniów, dla których są przeznaczone¹². Dostosowując program nauczania należy:

- określić cele do osiągnięcia zarówno z perspektywy ucznia, jak i nauczyciela;
- zaplanować zmiany;
- przeprowadzić analizę stosowanego programu nauczania pod kątem wprowadzania zmian;
- wprowadzić zmiany do programu nauczania.

Więcej informacji o programach nauczania można znaleźć w:

- *Programy nauczania w rzeczywistości szkolnej*, ORE [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021.

Prowadząc zdalne działania edukacyjne z uczniami o indywidualnych potrzebach „nie wszystko jest możliwe – bardziej niż na zrealizowaniu wszystkich treści programowych, powinniśmy być skupieni na zakładanych efektach uczenia się”¹³.

Uczeń niewidomy podczas edukacji zdalnej nie będzie miał dostępu do niektórych pomocy dydaktycznych, które stanowią dla niego źródło wiedzy (np. brajlony, mapy dotykowe, bryły przestrzenne itp.) należy wówczas np. zamienić czytanie map dotykami na głosową/opisową prezentację treści mapy lub zaplanować w czasie kiedy lekcje będą miały formę stacjonarną.

Prowadzenie edukacji zdalnej z grupą uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi

Prowadzenie edukacji zdalnej z grupą uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi wymaga przygotowania warsztatu pracy, czyli materiałów i pomocy dydaktycznych, w taki sposób, aby wszyscy uczniowie mogli z nich korzystać w tym samym czasie. Dostęp do wspólnych treści nauczania, szczególnie w nauczaniu zdalnym jest elementem integrującym grupę i ma bardzo istotne znaczenie dla uczniów z indywidualnymi potrzebami, gdyż przeciwdziała wykluczeniu i buduje tożsamość klasową. Wspólne zdalne uczenie się osób ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi może być prowadzone dzięki zastosowaniu zasad UDL (Universal Design Learning), czyli projektowania uniwersalnego¹⁴ w edukacji.

¹¹ Dostosowanie programów nauczania do prowadzenia edukacji zdalnej nie może wpływać na realizację podstawy programowej, tzn. nie może pomijać żadnych efektów kształcenia z podstawy programowej.

¹² Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. 2019 r., poz. 1148 z późn. zm., art. 22a, ust. 5

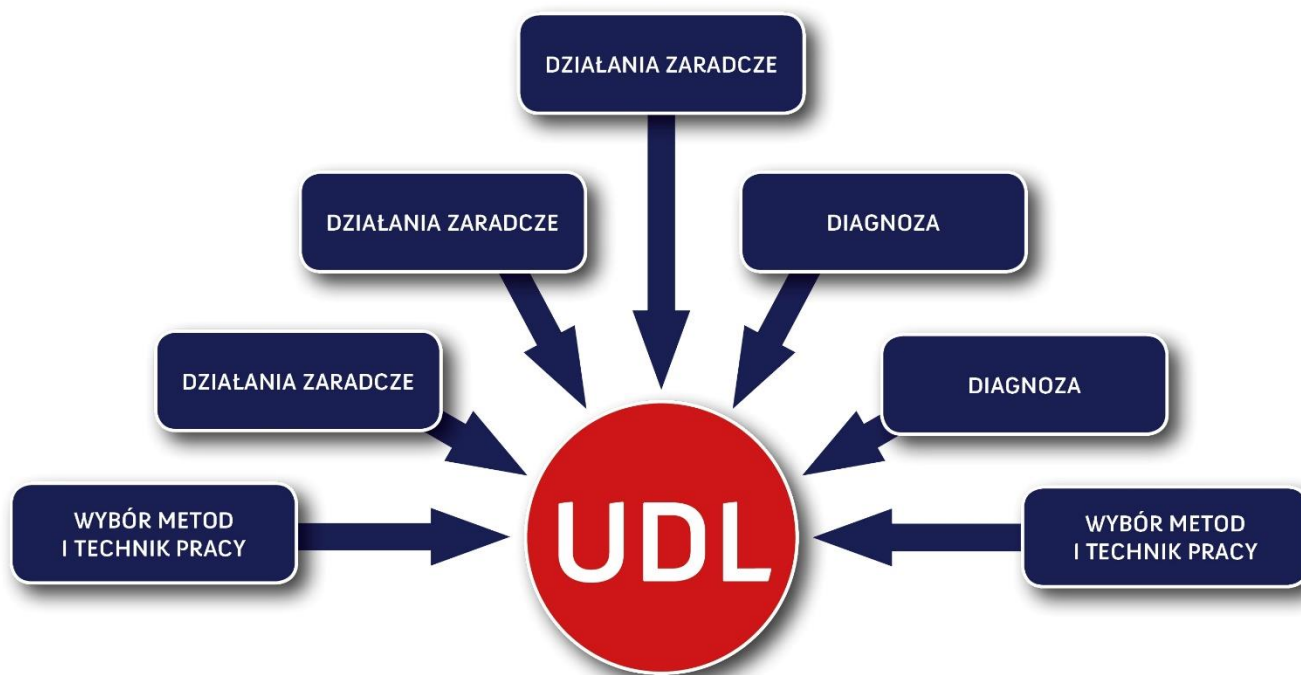
¹³ Plichta P. (2020), *Różne konteksty nierówności cyfrowych a wyzwania dla zdalnej komunikacji – propozycje rozwiązań*, [w:] J. Pyżalski (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, EduAkcja Sp. z o.o., Warszawa, s. 72.

¹⁴ „Uniwersalne projektowanie oznacza projektowanie produktów, środowiska, programów i usług w taki sposób, by były użyteczne dla wszystkich, w możliwie największym stopniu, bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznego projektowania.

Zasady UDL (Universal Design Learning)

Przygotowując materiały i pomoce dydaktyczne do prowadzenia edukacji zdalnej zgodnie z zasadami UDL, należy kierować się poniższymi zasadami¹⁵:

- dostępność w atrakcyjnej formie dla każdego ucznia, niezależnie od jego trudności;
- elastyczność w formie, czyli dostosowanie do preferencji i możliwości ucznia;
- intuicyjność, czyli dostępność także dla uczniów o ograniczonych kompetencjach językowych;
- dostępność percepcyjna, także dla uczniów z trudnościami w zakresie widzenia czy słyszenia;
- materiały nauczania powinny być łatwe w użyciu, niewymagające skomplikowanych sprawności poznawczych czy manipulacyjnych;
- korzystanie z edukacji nie powinno wymagać nadmiernego wysiłku fizycznego;
- odpowiednia do potrzeb uczniów przestrzeń i miejsce.

Rysunek 3. Zasady UDL. Źródło: opracowanie własne.

Więcej o projektowaniu uniwersalnym w edukacji można dowiedzieć się z:

- E. Domagała-Zyśk (2015), *Projektowanie uniwersalne w edukacji osób z wadą słuchu*. [w:] M. Nowak, E. Stoch, B. Borowska (red.), *Z problematyki teatrologii i pedagogiki*. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 553–568;

Uniwersalne projektowanie nie wyklucza pomocy technicznych dla szczególnych grup osób niepełnosprawnych, jeżeli jest to potrzebne” (art. 2 *Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych* z dnia 13 grudnia 2006 r. [Dz.U., poz. 1169]).

¹⁵ Na podstawie: E. Domagała-Zyśk (2015), *Projektowanie uniwersalne w edukacji osób z wadą słuchu*, [w:] M. Nowak, E. Stoch, B. Borowska (red.), *Z problematyki teatrologii i pedagogiki*, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 553–568.

- [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021 – 61-88 minuta Paweł Wdówik, Pełnomocnik ds. Osób Niepełnosprawnych Uniwersytetu Warszawskiego: *System projektowania uniwersalnego w edukacji osób niepełnosprawnych*;
- [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021.

Przygotowanie materiałów i pomocy dydaktycznych do pracy zdalnej z grupą ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi

Stosując zasady UDL można przygotować różnorodne materiały i pomoce dydaktyczne do pracy zdalnej dla wszystkich uczniów, nikt nie jest wyróżniany i nikt nie powinien być pominięty.

Treści, które będą przekazywane uczniom powinny być przede wszystkim zrozumiałe, czyli napisane prostym językiem i czytelnie sformatowane, tak aby uczniowie, np. z niepełnosprawnością intelektualną i mający trudności w uczeniu zrozumieli przekaz. Należy pamiętać, że dla osoby niesłyszącej od urodzenia język polski jest drugim językiem (pierwszym najczęściej jest język migowy) i też wymaga jasnego zrozumiałego przekazu. Także uczniowi z zespołem Aspergera łatwiej będzie zrozumieć tekst pisany prostymi, krótkimi zdaniami bez metafor, ułożony w logicznym, spójnym porządku, od rzeczy najważniejszych do mniej ważnych.

Teksty należy pisać czcionkami bezszeryfowymi takimi jak Arial, Tahoma, Helvetica, Calibri, rozmiar co najmniej 12, zachowując duży kontrast z tłem. Nie należy stosować, np. białych liter na żółtym tle, bo taki przekaz dla uczniów słabowidzących będzie nieczytelny. Teksty powinny być justowane do lewej, gdyż to ułatwi czytanie uczniom mającym dysleksję lub inne trudności poznawcze.

Wszystkie strony i dokumenty powinny być ogólnodostępne, także dla uczniów niewidomych, a więc z możliwością odczytu ekranu. Zdjęcia, grafiki, rysunki i wykresy nie będą możliwe do odczytania bezwzrokowo jeśli nie stworzymy do nich opisów alternatywnych. Każda forma graficzna musi być prosta i wyraźna, co ułatwi jej odczytanie uczniom słabowidzącym oraz opatrzona opisem alternatywnym niezbędnym dla uczniów niewidomych.

Treści i funkcjonalności powinny być dostępne z poziomu klawiatury. Zapewni to możliwość korzystania osobom z niepełnosprawnością rąk i niewidomych, które nie korzystają z myszy komputerowych, np. odtwarzacze w technologii Flash są niedostępne.

Dla uczniów z wadą słuchu ważne jest, aby widzieć twarz osoby mówiącej (np. na nagraniu) i aby była ona dobrze oświetlona (źródło światła powinno padać z góry i z boku, a nie z tyłu), ułatwi to odczyt mowy z ust. Wszystkie treści dźwiękowe/mówione powinny być udostępnione poprzez tekst/napisy lub tłumaczenie na język migowy albo generowanie automatycznych napisów, czyli zapis symultaniczny. Tu należy dodać, że nie istnieje jeden ogólnoswiatowy język migowy, jest ich kilkaset. W Polsce używany jest Polski Język Migowy, w skrócie PJM, czasami też system językowo-migowy, w skrócie SJM lub język migany.

Platformy takie jak Microsoft Teams, Google Meet i Skype umożliwiają generowanie automatycznych napisów, jednak jest to narzędzie niedoskonałe, najlepiej funkcjonujące w języku angielskim. Można je wykorzystać np. do nauki tego języka.

Kolejna wskazówka dotyczy filmów i animacji, które powinny mieć dodaną audiodeskrypcję, czyli opisy tego, co dzieje się na ekranie, wówczas będą mogli z nich skorzystać uczniowie niewidomi i słabowidzący. Audiodeskrypcję można prowadzić na żywo lub w formie nagrania. Ważne jest, aby opisy sytuacji i wydarzeń mieściły się między dialogami.

Dla uczniów słabowidzących ważne jest, aby jednocześnie na ekranie nie było zbyt wielu elementów/obrazów. Kiedy nauczyciel coś pokazuje, prezentuje, to powinien wykorzystać do tego całą przestrzeń ekranu, kiedy mówi również, to zarazem ułatwi odbiór uczniom słabosłyszącym i niesłyszącym.

Zestawienie wytycznych do opracowania materiałów i pomocy dydaktycznych do nauki zdalnej dla uczniów z wybranymi niepełnosprawnościami przedstawia poniższa tabela:

Tabela 1. Wytyczne do opracowania materiałów i pomocy dydaktycznych do nauki zdalnej dla uczniów z wybranymi niepełnosprawnościami.

uczeń/ niepełnosprawność ¹⁶	tekst	dostępność	obraz	film	dodatkowe wymagania
słabowidzący	tekst pisany językiem łatwym do czytania	nawigacja z poziomu klawiatury i myszy	wyraźny, bez zbędnych elementów, kontrastowe tło i elementy	często wymagana audiodeskrypcja, obraz dobrej jakości	programy powiększające i/lub czytające ekran, lupy
niewidomy	czytany przez syntezę mowy	nawigacja z poziomu klawiatury	teksty alternatywne	z audiodeskrypcją	programy czytające ekran
słabosłyszący	tekst pisany językiem łatwym do czytania i zrozumienia	osoba mówiąca ustawiona przodem do kamery, dobrze oświetlona	na przemian mówić i pokazywać	dobra jakość dźwięku, napisy i/lub tłumaczenie na język migowy. dialogi pisane różnymi kolorami	bez hałasu i rozmów w tle, mówi na raz jedna osoba
niesłyszący	tekst pisany językiem łatwym do czytania i zrozumienia	osoba mówiąca ustawiona przodem do kamery, dobrze oświetlona	na przemian mówić i pokazywać	napisy i/lub tłumaczenie na język migowy (dla młodszych dzieci język migowy), dialogi pisane różnymi kolorami	automatyczne generowanie napisów
z zespołem Aspergera	tekst pisany językiem łatwym do czytania i zrozumienia	bez metafor, sarkazmu i żartów	może występować wrażliwość na pewien poziom jasności lub kolory	bez nagłych, niespodziewanych głośnych dźwięków, złożonych odgłosów i zbyt dynamicznie zmontowanych scen	bez hałasu i rozmów w tle, bez bodźców rozpraszających, polecenia jasne i precyzyjne
z niepełnosprawnością kończyn górnych		nawigacja intuicyjna, nie wymagająca zręczności i precyzyjnych ruchów			dostosowane klawiatury i/lub myszy komputerowe
z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim	napisany językiem łatwym do czytania i zrozumienia	nawigacja intuicyjna, łatwa w obsłudze	bez zbędnych dodatkowych elementów	obraz dobrej jakości, teksty/dialogi w języku łatwym do zrozumienia	polecenia jasno i konkretnie sformułowane

Źródło: opracowanie własne

¹⁶ Każdy uczeń z niepełnosprawnością jest inny i ma indywidualne potrzeby. Przedstawionych propozycji nie należy traktować jako katalogu zamkniętego, który zaspokoi potrzeby wszystkich uczniów z niepełnosprawnościami. Np. uczniowie słabowidzący są bardzo różnorodną grupą i nie zawsze potrzebują powiększonej czcionki. Przy widzeniu lunetowym ważne jest rozmieszczenie tekstu na stronie, a rozmiar czcionki może mieć rozmiar 8 lub 9. Dla innych uczniów słabowidzących tekst będzie dostępny dopiero w rozmiarze czcionki 20 lub 24.

To w jaki sposób należy przygotowywać treści w Internecie i dokumenty określa standard dostępności WCAG 2.1.¹⁷

Aplikacje do sprawdzenia stopnia trudności tekstu:

- [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021;
- [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021.

Informacje o adaptacji materiałów dla osób niewidomych i słabowidzących są zamieszczone na stronie PZN [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021.

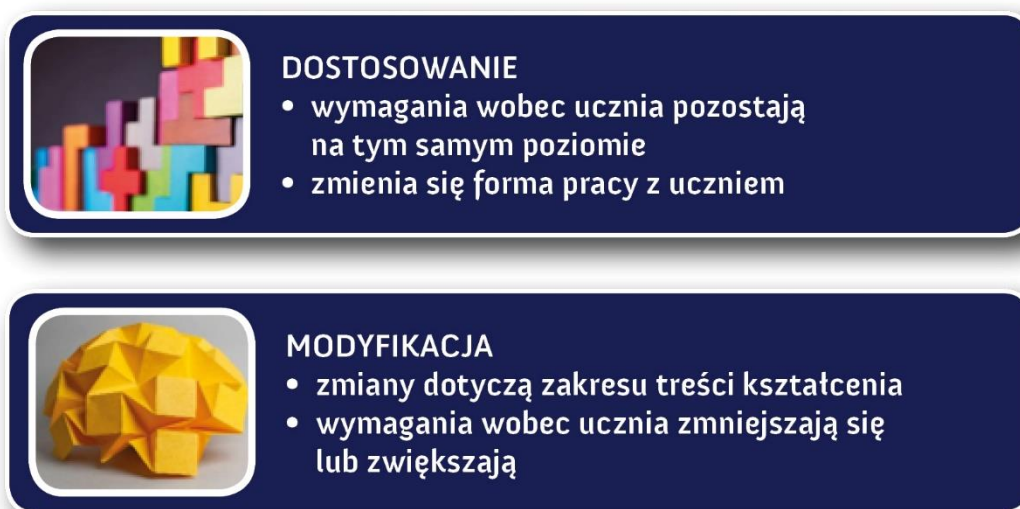
Aby dowiedzieć się, jak widzą osoby słabowidzące można skorzystać z symulatora widzenia [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021.

Więcej informacji o standardach dostępności cyfrowej można znaleźć na [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021.

Praktyczne wskazówki o tekstach łatwych do czytania znajdują się na stronie [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 02.07.2021.

Dostosowania i modyfikacje

Kiedy potrzeby uczniów są na tyle specyficzne, że stosowanie projektowania uniwersalnego nie jest w stanie ich zaspokoić, należy wprowadzić dodatkowe modyfikacje i dostosowania. Należy pamiętać przy tym, aby nie wpłynęły one negatywnie na pracę pozostałych uczniów.

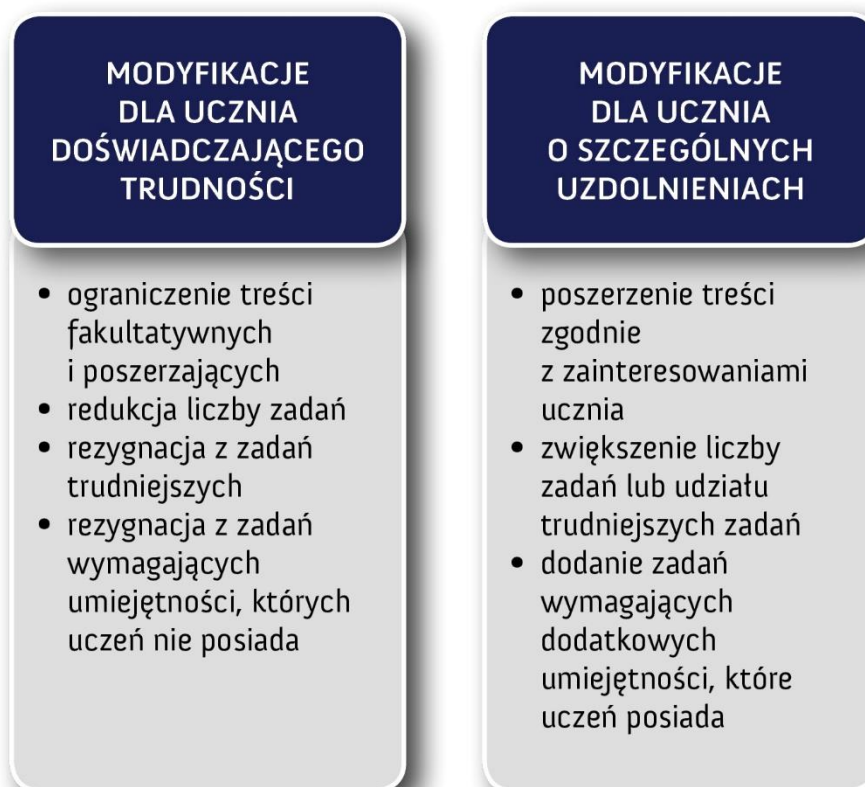
Rysunek 4. Formy wsparcia uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi. Źródło: opracowanie własne.

¹⁷ Tłumaczenie w języku polskim [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 02.06.2021.

Jak widać na powyższej grafice modyfikacje i dostosowania to dwie różne formy wsparcia. Dostosowania nie obniżają wymagań stawianych uczniom. W pracy zdalnej mogą dotyczyć:

- zmiany sposobu uczestniczenia w lekcjach/spotkaniach (np. skrócony czas, inne godziny – można wykorzystać pomoc studenta/wolontariusza, częściowa praca samodzielna);
- możliwości korzystania ze wsparcia rodzica/innej osoby podczas lekcji/sprawdzianów (np. robienie i udostępnianie notatek przez innych uczniów dla ucznia słabosłyszącego, który ma trudność z równoczesnym słuchaniem i notowaniem);
- możliwości korzystania z dodatkowego sprzętu (np. klawiatury alternatywne i myszy specjalistyczne, urządzenia tłumaczące w czasie rzeczywistym, syntezatory mowy, programy powiększające ekran);
- zmiany terminu lub formy sprawdzianów i wykonywania prac (np. wypowiedzi ustne nagrane, zdjęcia, filmy, teksty).

Modyfikacje wprowadzają zmiany w treściach nauczania i mogą w zależności od potrzeb ucznia prowadzić do rozszerzenia lub redukcji zarówno samych treści, jak i liczby oraz rodzaju zadań. Poniżej przedstawione są dwa kierunki modyfikacji. Jeden dotyczy pracy z uczniem, który doświadcza trudności, drugi z uczniem o szczególnych uzdolnieniach.

Rysunek 5. Rodzaje modyfikacji w zależności od indywidualnych potrzeb ucznia. Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Domagała-Zyśk (2018), Racjonalne dostosowania

i modyfikacje w edukacji uczniów mających specjalne potrzeby edukacyjne, [w:] Kwiatkowski (red.), *Kompetencje przyszłości*, FRSE, Warszawa, s. 275.

Monitorowanie postępów ucznia i ocenianie dla rozwoju

Monitorowanie pracy i postępów uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi podczas pracy zdalnej nabiera jeszcze większego znaczenia. Podstawowe znaczenie ma utrzymywanie stałego kontaktu ze wszystkimi uczniami, aby nie dopuścić do „znikania uczniów”, ważne jest, aby monitorować ich stan psychiczny i sprawdzać, czy nie potrzebują dodatkowego wsparcia. Dlatego tak istotna jest współpraca z innymi nauczycielami, pomoc wolontariuszy lub studentów, stały kontakt z rodziną.

Procesem bezpośrednio związanym z szeroko pojmowanym monitorowaniem pracy ucznia jest ocenianie. W modelu Edukacja dla wszystkich¹⁸ autorzy proponują w pracy z grupą zróżnicowaną stosowanie oceniania dla rozwoju, które „odnosi się do ustawicznego procesu obserwowania postępów edukacyjnych i rozwojowych osób uczących się oraz barier i trudności, jakich doświadczają w realizowaniu posiadanego potencjału”. Zatem ocenianie bieżące powinno wskazywać na to co uczeń robi źle, co robi dobrze, co i w jaki sposób może poprawić oraz jak dalej się uczyć¹⁹ z uwzględnieniem możliwości, predyspozycji i preferencji uczenia się. Takie ocenianie łączy w sobie zalety oceniania kształtującego z informacjami z oceny funkcjonalnej ucznia (możliwości i bariery) i powinno pomóc uczniowi w uczeniu się.

Ocenianie dla rozwoju wydaje się najlepszym sposobem wspierania pracy uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi w warunkach pracy zdalnej. Przy czym na ocenianie nie mogą mieć wpływu czynniki środowiskowe i zasoby techniczne, jakimi dysponuje uczeń. Zaleca się również redukcję ocen liczbowych na rzecz ocen opisowych²⁰.

Wspieranie uczniów z indywidualnymi potrzebami podczas pracy zdalnej jest niezwykle ważne, a informacja zwrotna w postaci wysokiej jakości oceny może wspierać, motywować, zachęcać do podejmowania wysiłku i dalszej nauki.

Tu pojawia się problem samodzielności wykonywanych prac przez uczniów. Podczas nauki zdalnej istnieje chęć ze strony niektórych rodziców, aby pomagać swoim dzieciom, zwłaszcza tym, które doświadczają trudności. Tę zjawiska nie da się całkiem wyeliminować, ale dobra współpraca z rodzicami, ustalenie zasad i wyznaczenie celów mogą w tym zakresie pomóc. Pamiętajmy, że bez pomocy rodziców/opiekunów wielu uczniów z indywidualnymi potrzebami samodzielnie nie może uczestniczyć w edukacji zdalnej.

¹⁸ MEiN, *Edukacja dla wszystkich – ramy rozwiązań legislacyjno-organizacyjnych na rzecz wysokiej jakości kształcenia włączającego dla wszystkich osób uczących się*, Warszawa 2020: MEiN, s. 22. – strona MEiN: [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 02.06.2021.

¹⁹ Na podstawie: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 2017 r. w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (Dz.U. z 2017 r., poz. 1534).

²⁰ D. Sterna (2020), *Ocenianie w dobie koronawirusa*, w: J. Pyżalski (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, EduAkcja Sp. z o.o, Warszawa.

Wyzwania związane z realizacją edukacji zdalnej z uczniami ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi²¹

1. **Wyznaczanie priorytetów** i refleksyjne podejście do zdalnych działań edukacyjnych. Należy określić co jest w danym czasie najważniejsze dla ucznia, czy kwestie dydaktyczne (np. przygotowanie do egzaminu), czy poczucie bezpieczeństwa i przynależności do grupy.
2. **Identyfikowanie źródeł wsparcia i umiejętność korzystania z niego.** Kwestie te zostały poruszone przy omawianiu diagnozy. Zdalna praca z grupą zróżnicowaną wymaga współpracy i pomocy na wielu płaszczyznach. Zaangażowanie zewnętrznych sprzymierzeńców wzbogaca warsztat pracy nauczyciela, ułatwia prowadzenie działań edukacyjnych i uatrakcyjnia je.
3. **Elastyczne podejście** w sytuacjach, kiedy np. uczeń nie otrzymuje wsparcia w domu, nie ma dostępu do odpowiedniego sprzętu, nie może uczestniczyć we wszystkich spotkaniach zdalnych albo współpraca z rodzicami nie układa się tak jak powinna. Należy utrzymywać w miarę możliwości stały kontakt z uczniami (osobiście, z pomocą studentów, innych nauczycieli i specjalistów) i wyznaczać im inne zadania, równie ciekawe i ważne, które mogą zrobić w dostępnych dla siebie warunkach.
4. **Wspieranie uczniów w radzeniu sobie z emocjami i zachowaniami trudnymi.** Pomocne mogą tu być wspólnie tworzone słowno-obrazkowe historyjki społeczne (Social Stories) dotyczące trudnych sytuacji, relacji rówieśniczych lub obowiązków domowych.
5. **Ciągłe podtrzymywanie i wzmacnianie relacji** z grupą rówieśniczą i z nauczycielami, aby nikt nie został wykluczony. Utrzymywanie stałych kontaktów z uczniem poprzez korzystanie z różnych dostępnych kanałów komunikacji (e-mail, spotkania na platformach edukacyjnych, media społecznościowe, telefon, inne dostępne), inicjowanie pomocy jednych uczniów dla drugich (np. wysłanie materiałów, notatek, wspólny projekt itp.).
6. **Utrzymywanie kontaktów z rodzicami/opiekunami ucznia.** Bez pomocy rodziców, czy najbliższych osób wielu uczniów z indywidualnymi potrzebami edukacyjnymi nie mogłoby w ogóle skorzystać ze zdalnych form edukacji. Należy przy tym pamiętać, że rodzice też potrzebują wsparcia i informacji, a nie zawsze mają czas na spotkania i rozmowę telefoniczną. Pomocne jest zaplanowanie kilku kanałów komunikacji z rodzicami, ustalenie zasad kontaktowania się i korzystanie zarówno z synchronicznych (np. spotkania online), jak i asynchronicznych metod kontaktu (np. dziennik elektroniczny, nagrania z wyjaśnieniami lub instruktażem, maile).
7. **Przygotowywanie materiałów i pomocy edukacyjnych zgodnie z zasadami UDL.** Większość nauczycieli mniej lub bardziej świadomie korzysta przynajmniej z niektórych zasad uniwersalnego projektowania, przygotowując zdalne działania edukacyjne. Można tu odnieść się do przestrzeni architektonicznej, z której wywodzi się projektowanie uniwersalne. O ile łatwiej żyje się wszystkim jeżeli nie ma wysokich krawężników, są podjazdy, szerokie wejścia, windy, czytelne i jasne oznaczenia, które można odbierać kilkoma zmysłami. Podobnie jest z projektowaniem uniwersalnym w edukacji, wszyscy uczniowie mają lepszy i większy dostęp do wiedzy.

²¹ Na podstawie: P. Plichta (2020), *Różne konteksty nierówności cyfrowych a wyzwania dla zdalnej komunikacji – propozycje rozwiązań*, [w:] J. Pyżalski (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, EduAkcja Sp. z o.o., Warszawa.

Najczęściej zadawane pytania

1. Przygotowywanie materiałów i pomocy dydaktycznych do pracy zdalnej z uczniami, którzy mają zróżnicowane potrzeby edukacyjne jest bardzo czasochłonne. Czy ciągle trzeba je zmieniać i tworzyć nowe?

Odpowiedź: Przygotowując materiały i pomoce dydaktyczne do pracy zdalnej zgodnie z zasadami UDL, nauczyciel tworzy bazę pomocy, które będzie mógł wykorzystać w większości sytuacji dydaktycznych. Zakłada się, że tworząc od razu materiały zgodnie z zasadami uniwersalnego projektowania zdecydowana większość uczniów, a nawet wszyscy będą mogli z nich skorzystać równocześnie i nie trzeba będzie ciągle ich zmieniać i przygotowywać nowych.

2. Nie mam przygotowania do pracy z uczniami z niepełnosprawnościami. Gdzie mogę znaleźć informacje, jak mam pracować z nimi zdalnie?

Odpowiedź: Największe doświadczenie w tym zakresie mają nauczyciele, którzy na co dzień pracują z uczniami z niepełnosprawnościami (np. surdopedagodzy, tyflopodagodzy, oligofrenopedagodzy itp.). Można skontaktować się ze specjalistami pracującymi w szkołach lub ośrodkach, gdzie organizowana jest nauka dla uczniów z niepełnosprawnościami. Obecnie, w ramach programu pilotażowego tworzone są Specjalistyczne Centra Wspierające Edukację Włączającą (SCWEW), które tworzone są w każdym województwie, a ich „celem jest udzielanie wsparcia przedszkolom i szkołom ogólnodostępnym w zakresie doskonalenia kompetencji kadry i zapewnienia wszystkim dzieciom/uczniom możliwości pełnego rozwoju, z wykorzystaniem oferty edukacyjnej na każdym etapie kształcenia, uwzględniającej ich indywidualne potrzeby i możliwości”²². Więcej informacji o projekcie na stronie: [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021.

Przykłady dobrych praktyk

Jednolite, usystematyzowane, jasno określone zasady organizacyjne, aby nie było sytuacji, w której każdy nauczyciel pracuje na innej platformie i wprowadza swoje indywidualne zasady pracy zdalnej. Uczniowie, zwłaszcza ci doświadczający trudności będą czuli się w takiej sytuacji zdezorientowani i zagubieni.

Zaplanowanie pracy zdalnej z uczniami i ich rodzicami, w optymalnym dla wszystkich czasie i z wykorzystaniem dostępnych narzędzi.

Dla wszystkich uczniów, a zwłaszcza dla tych, którzy doświadczają trudności wynikających z zaburzeń zachowania lub zaburzeń emocjonalnych, dla uczniów z zespołem Aspergera, a także z wybitnymi uzdolnieniami dobrym pomysłem w edukacji zdalnej jest tworzenie wysp kompetencji²³. Czyli takich sfer, w których można utrzymać uwagę ucznia²⁴.

²² [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 28.06.2021.

²³ Wyspy kompetencji [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 01.07.2021 i [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 01.07.2021.

²⁴ A. Amilewicz-Marek (2020), *Rola rodziców w edukacji zdalnej uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, [w:] E. Domagała-Zyśk, *Zdalne uczenie się i nauczanie a specjalne potrzeby edukacyjne. Z doświadczeń pandemii COVID-19*, Wydawnictwo Episteme, Lublin, s. 159.

Bogaty zestaw zasobów dydaktycznych, z których można skorzystać bezpośrednio lub potraktować jako inspirację do własnych rozwiązań można znaleźć na blogu [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 28.06.2021.

Sposób organizacji zdalnej nauki z uczniami z niepełnosprawnością intelektualną został opisany przez Agatę Kułagą w artykule „Zdalne nauczanie uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym”²⁵. Jest to studium przypadku, w którym autorka opisuje trudności i pozytywne aspekty edukacji zdalnej. Na uwagę zasługuje opisany plan pracy, który został dostosowany do możliwości uczniów, rodziców i nauczycieli:

- Założono grupę na Messengerze, gdyż każdy rodzic miał konto na Facebooku;
- Uczniowie łączyli się na lekcje zdalne pod nadzorem rodzica/opiekuna;
- Rano nauczyciele wysyłali uczniom materiały (karty pracy, ćwiczenia, filmy itp.);
- Do południa uczniowie wykonywali zadania i zapoznawali się z przesłanymi materiałami;
- O 13.00 odbywała się pierwsza lekcja. Czas był dostosowany do każdej rodziny i dostępności sprzętu;
- O 15.00 rozpoczynały się zajęcia świetlicowe;
- O 16.00 odbywała się kolejna lekcja;
- Rodzice/opiekunowie i nauczyciele kontaktowali się na grupie, mailowo i telefonicznie.

Przykłady dobrych praktyk w edukacji zdalnej, a w nich Organizacja kształcenia specjalnego dla uczniów w normie intelektualnej: niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie, zagrożonych niedostosowaniem społecznym i uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim przygotowało Ministerstwo Edukacji i Nauki w poradniku Dobre praktyki dotyczące funkcjonowania jednostek systemu oświaty w okresie zapobiegania, przeciwdziałania i zwalczania COVID-19, s. 22. [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 28.06.2021.

Wskazówki/zalecenia dla realizatorów procesu doradztwa dla nauczycieli w ramach pracy z uczniami ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi

Prezentowany materiał ma charakter doradczy. Proponuje się uzupełnić go o część ćwiczeniową/warsztatową, która może być realizowana w dowolnej formie (zdalnej, stacjonarnej, mieszanej). Wskazane jest przygotowanie przez nauczycieli co najmniej:

- analizy stosowanych programów nauczania i ich dostosowanie do pracy zdalnej z grupą zróżnicowaną;
- tekstu łatwego do czytania;
- materiałów i pomocy dydaktycznych do pracy zdalnej zgodnie z zasadami UDL.

²⁵ A. Kułaga (2020), *Zdalne nauczanie uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym*, [w:] E. Domagała-Zyśk, *Zdalne uczenie się i nauczanie a specjalne potrzeby edukacyjne. Z doświadczeń pandemii COVID-19*, Wydawnictwo Episteme, Lublin, s. 83–93.

Bibliografia:

1. Amilewicz-Marek A. (2020), *Rola rodziców w edukacji zdalnej uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, [w:] Domagała-Zyśk E., *Zdalne uczenie się i nauczanie a specjalne potrzeby edukacyjne. Z doświadczeń pandemii COVID-19*, Wydawnictwo Episteme, Lublin.
2. Attwood T. (2015), *Zespół Aspergera. Kompletny przewodnik*, Harmonia Universalis, Gdańsk.
3. Czechowska Z., Majkowska J. (2020), *TIK na specjalne zamówienie, czyli jak efektywnie wykorzystywać technologie informacyjno-komunikacyjne w edukacji i terapii uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Warszawa: ORE [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 28.06.2021.
4. Domagała-Zyśk E. (2015), *Projektowanie uniwersalne w edukacji osób z wadą słuchu*. [w:] M. Nowak, E. Stoch, B. Borowska (red.), *Z problematyki teatrologii i pedagogiki*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
5. Kułaga A. (2020), *Zdalne nauczanie uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym*, [w:] Domagała-Zyśk E., *Zdalne uczenie się i nauczanie a specjalne potrzeby edukacyjne. Z doświadczeń pandemii COVID-19*, Wydawnictwo Episteme, Lublin.
6. MEiN, *Edukacja dla wszystkich – ramy rozwiązań legislacyjno-organizacyjnych na rzecz wysokiej jakości kształcenia włączającego dla wszystkich osób uczących się*, Warszawa 2020: MEiN, s. 22 – strona MEiN: [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 28.06.2021.
7. MEN, *Dobre praktyki dotyczące funkcjonowania jednostek systemu oświaty w okresie zapobiegania, przeciwdziałania i zwalczania COVID-19*, Warszawa 2020: MEN [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 28.06.2021.
8. ORE (2020), *Model funkcjonowania Specjalistycznych Centrów Wspierających Edukację Włączającą (SCWEW)*, ORE, Warszawa.
9. Plichta P. (2020), *Różne konteksty nierówności cyfrowych a wyzwania dla zdalnej komunikacji – propozycje rozwiązań*, [w:] Pyżalski J. (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, EduAkcja Sp. z o.o., Warszawa.
10. *Programy nauczania w rzeczywistości szkolnej. Tworzenie-wyбір-ewaluacja*, ORE, Warszawa, [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 28.06.2021.
11. Sterna D. (2020), *Ocenianie w dobie koronawirusa*, [w:] Pyżalski J. (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, EduAkcja Sp. z o.o., Warszawa.
12. Szczepkowska K. (2019), *Edukacja włączająca w szkole – szanse i wyzwania*, ORE, Warszawa.

Netografia:

1. [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 28.06.2021.
2. [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 28.06.2021.
3. [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 04.07.2021 – 61–88 minuta Paweł Wdówik, Pełnomocnik ds. Osób Niepełnosprawnych Uniwersytetu Warszawskiego: *System projektowania uniwersalnego w edukacji osób niepełnosprawnych*.

4. [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 29.06.2021.
5. [link do strony](#) dostępny online, dostęp: 28.06.2021.

Akty prawne:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
2. Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U., poz. 1169).
3. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. z 2020 r., poz. 1309).
4. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 13 lutego 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U., poz. 323 ze zm.).
5. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. z 2021 r., poz. 1082).